

Menningarminjar í Saurbæjarhreppi

Svæðisskráning

Sigrún Inga Garðarsdóttir og Andrea S. Harðardóttir

FS345-06411
Fornleifastofnun Íslands
Reykjavík

2006

© *Fornleifastofnun Íslands*
Bárugötu 3
101 Reykjavík

Sími: 551 1033

Fax: 551 1047

Efnisyfirlit

1. Inngangur	4
1.1. Um fornleifaskráningu	5
1.2 Um svæðisskráningu	8
2. Fornleifarannsóknir á svæðinu	11
3. Helstu tegundir menningarminja og ástand þeirra	13
Bæjarhólar og bæjarstæði	14
Útihús	15
Tún, garðar og akrar	16
Kvíar og stekkir	17
Beitarhús og sel	17
Engjar og áveitur	17
Útgerðarminjar og veiðiminjar	18
Minjar um samkomur og þinghald	18
Kuml og kirkjugarðar	18
Samgönguminjar	19
4. Verndun og kynning minja á skráningarsvæðinu	20

1. Inngangur

Í árslok 2005 veitti Imprá Fornleifastofnun Íslands ses, styrk til verkefnisins "Þjóðmenning í þágu atvinnusköpunar" fyrir árið 2006. Verkefnið er liður í *Átaki til atvinnusköpunar* sem Imprá, nýsköpunarmiðstöð Iðntæknistofnunar stendur fyrir, og er það fólgið í grunnskráningu fornleifa í fámennum og févana sveitarfélögum. Árið 1989 var fornleifaskráning gerð að lögbundinni forsendu skipulagsvinnu. Síðan þá hefur mikið skráningarstarf verið unnið víða um land. Á skrá sjálfseignarstofnunarinnar Fornleifastofnun Íslands ses eru nú rúmlega 80.000 fornleifar, sem er líklega um 50% allra minjastaða á landinu.

Fornleifaskráningu hefur miðað ágætlega síðustu ár. Sveitarfélög hafa að mestu borið kostnað af skráningunni, og sjá m.a. kosti þess að hafa nákvæmar upplýsingar um legu fornleifa áður en til skipulagsvinnu eða framkvæmda kemur, enda gæti orðið kostnaðarsamt að ráðast í björgunaruppgröft ef tilteknum skikum hefur verið ráðstafað þar sem löghelgar minjar reynast vera. Fornleifaskráningu er víða lokið í þéttbýli, t.a.m. flestum stóru kaupstöðunum og öflugum sveitarfélögum á borð við Eyjafjarðarsveit og sveitarfélög sunnan Skarðsheiðar. Á hinn bóginn hefur fornleifaskráningu lítið miðað í þeim sveitarfélögum sem eru fámenn en landmikil og langtum strjálbýlli nú en var til forna. Þar eru margar minjar og eyðibýggðir, og þar bíður mikil skráningarvinna, en kostnaður pr. íbúa er langtum hærri en í þéttbýlli sveitum. Var því leitað á náðir Impru og óskað eftir stuðningi við skráningarstarfið.

Árið 2004 opnaði Fornleifastofnun Íslands ses starfsstöðvar sínar á Vestfjörðum og Norðurlandi, var verkið einkum unnið á Ísafirði og Akureyri. Við skráninguna unnu Andrea Harðardóttir, Hákon Jensson, Sigrún Inga Garðarsdóttir og Sædís Gunnarsdóttir. Árangurinn af skráningunni varð heldur meiri en áætlanir gerðu ráð fyrir. Skráning var gerð í fjórum hreppum, þ.e. Svalbarðshreppi, Mjóafirði, gamla Kleifahreppi (nú í Skaftárhrr.) og Saurbæjarhreppi. Alls voru skráðar á þriðja þúsund fornleifar. Er fyrsta áfanga skráningarinnar lokið. Í næsta áfanga verkefnisins "Þjóðmenning í þágu atvinnusköpunar" er fyrirhugað að skrá fornleifar í Broddaneshreppi, Bæjarhreppi, Dalabyggð, Gaulverjahreppi og Akrahreppi.

Hér á eftir gefur að líta svæðisskráningu í Saurbæjarhrepps í Dalasýslu. Alls voru skráðar upplýsingar um 617 fornleifar í hreppnum. Yfirliti yfir sögu hreppsins er sleppt að þessu sinni. Skráninguna annaðist Sigrún Inga Garðarsdóttir en Andrea S. Harðardóttir sá um öflun ítarefnis og frágang skýrslu.

1.1. Um fornleifaskráningu

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á Íslandi. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum og sér í lagi staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum síðan eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugunum og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning. Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmiskonar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna. Slík heimildakönnun er nauðsynlegur undirbúningur undir vettvangsathugun, en hún getur líka skilað sjálfstæðum niðurstöðum. Nægilegar heimildir eru til, til að gefa grófa mynd af fjölda, eðli og ástandi minja á ákveðnum svæðum og skipuleg heimildaúttekt í því skyni getur komið að gagni við skipulagsgerð jafnt sem minjavernd og rannsóknir. Af þessum ástæðum hefur Fornleifastofnun Íslands á undanförunum árum unnið að þróun aðferða við fornleifaskráningu sem fela í sér að skráningunni er skipt þrjú afmörkuð stig og eru þar höfð til viðmiðunar hin þrjú stig skipulagsvinnu; *svæðisskráning* er gerð fyrir svæðisskipulagsgerð, *aðalskráning* fyrir aðalskipulagsgerð og *deiliskráning* fyrir deiliskipulagsgerð. Svæðisskráning felst í öflun heimilda um fornleifar á viðkomandi skipulagssvæði og söfnun gagna sem gefa margvíslegar vísbendingar um menningarminjar. Markmið svæðisskráningar er að gefa heildaryfirlit um ástand og eðli menningarminja á skipulagssvæðinu,

finna og skilgreina svæði og staði sem eru sérstaklega athyglisverðir eða í sérstakri hættu, og að vera undirbúningur undir aðalskráningu fornleifa. Aðalskráning felur í sér vettvangsvinnu og miðar að því að staðsetja og kortleggja einstaka minjastaði og lýsa þeim á skipulagðan hátt. Deiliskráning er síðan nákvæmari úttekt á litlu svæði og er unnin samhliða áætlanagerð um endanlega ráðstöfun jarðnæðis.

Að auki má minna á að mat á því hvað teljast markverðar fornleifar hefur lengst af tekið mið af sögu lands og þjóðar í heild. Minni gaumur hefur verið gefinn að sérkennum ákveðinna svæða og fornleifum sem eru markverðar í samhengi héraðssögu. Af þessum ástæðum er eðlilegt að fornleifaskráning sé unnin í nánú samstarfi við sveitarstjórnir og stofnanir þeirra, með hliðsjón af þörfum þeirra.

Hér á eftir verður gerð grein fyrir þeirri aðferðafræði sem liggur að baki svæðisskráningu fornleifa. Hér er þó fyrst greint stuttlega frá þeim skilgreiningum sem lagðar eru til grundvallar við fornleifaskráningu. Í 9. grein þjóðminjalaga er þessi skilgreining:

Til fornleifa teljast hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

- a. búsetulandslag, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum og öskuhaugum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
- c. gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
- d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
- e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
- f. gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð;
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum;
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið;
- i. skipsflök eða hlutar úr þeim.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar,

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari víðu skilgreiningu hefur verið

fylgt við gerð fornleifaskrárinnar og í anda hennar eru einnig skráðir staðir eins og orrustustaðir, skilgreinanlegir staðir þar sem atburðir, sem tengjast sögu og bókmenntum Íslands, hafa átt sér stað og staðir þar sem draugar eiga að hafa búið. Dæmi um staði sem eru ekki skráðir eru eyktamörk sem eru ekki manngerð og drangar sem kallaðir eru nátttröll, en það heiti virðist oftast vera tegundargreining á náttúrumyndunum frekar en að sagnir séu um að tröll hafi dagað uppi. Þar sem slíkar sagnir eru, eru þær auðvitað skráðar. Á hinn bóginn eru öll grettistök skráð og er þetta vitanlega umdeilanlegt og byggir fyrst og fremst á því að fyrirsjáanlegt sé að gagn megi hafa af upplýsingunum. Annarskonar upplýsingar sem átt gætu heima í menningarsögulegum gagnagrunni eru t.d. um staðsetningu engja og bithaga, nytjaskóga og veiðistaða. Söfnun slíkra upplýsinga krefst hinsvegar annarskonar gagna og öðruvísi aðferðafræði en skráning eiginlegra fornleifa og er mun viðráðanlegri á stigi aðalskráningar. Þar sem til eru upplýsingar um gróðurfar og búskaparskilyrði fyrir einstakar jarðir (t.d. í sóknarlýsingum og héraðssöguritum) er slíkum upplýsingum safnað á stigi svæðisskráningar.

Samkvæmt lögunum eru öll mannvirki eldri en 100 ára skilgreind sem fornleifar en við skráninguna er notuð aðeins víðari skilgreining. Allar byggingar úr torfi og grjóti eru skráðar sem og önnur mannvirki sem eru til vitnis um horfið verklag eða tækni. Þar með geta talist elstu steypubyggingar, byggingar úr blönduðu efni (torf, grjót, timbur, steypa, bárujárn) og mannvirki eins og heimarafstöðvar, sundlaugar, upphlaðnir vegir frá því fyrir jarðýtuöld, fiskplön, áveituskurðir og hverskyns minjar aðrar sem tengjast umbreytingum í atvinnuvegum og lífsafkomu á fyrri hluta 20. aldar. Minjar sem tengjast seinni heimstyrjöldinni, veru setuliðsins og framkvæmdum á vegum þess (vegir, flugvellir, braggahverfi, skotgrafir o.s.fr.v) eru einnig skráðar. Þær heimildir sem stuðst er við í svæðisskráningu geyma yfirleitt mjög lítið af upplýsingum um nútímaminjar og er því ekki að vænta heildstæðs yfirlit um þær fyrr en á stigi aðalskráningar. Helst er að upplýsingar um gamlar sundlaugar komi fram við svæðisskráningu.

1.2 Um svæðisskráningu

Við hefðbundna fornleifaskráningu hefur fyrst og fremst verið leitast við að finna og staðsetja einstakar rústir sem sýnilegar eru á yfirborðinu. Ekki var reynt að grennslast fyrir um hvar fornleifar gætu leynst þó þær séu ekki sýnilegar á yfirborði, en ætla má að meginþorri minja á Íslandi sé hulinn sjónum. Til að ráða bót á þessu hefur Fornleifastofnun Íslands þróað aðferðir síðustu ár til að áætla staðsetningu menningarminja en það er mikilvægt bæði frá vísindalegu sjónarmiði og nauðsynlegt ef forðast á röskun minja við framkvæmdir. Annarsvegar er um að ræða leit að vísbendingum um staðsetningu einstakra menningarminja, einkum með stuðningi gamalla túnakorta og örnefnaskráa. Hinsvegar eru óbeinar vísbendingar, svo sem örnefni, heimildir um byggð og búsetu en með því að fá yfirlit um hvar byggð hefur verið má gera sér allgóða hugmynd um umfang og eðli menningarminja sem þeirri byggð hafa fylgt jafnvel þótt þeirra sjái ekki stað lengur. Við upphaf svæðisskráningar fornleifa er gert yfirlit um sögu byggðar, skilgreindar jarðir og takmörk þeirra og gert yfirlitskort um staði sem vitað er að búið var á. Helstu heimildir eru jarðabækur frá ýmsum tímum, sölubréf og landamerkjalyásingar. Þá er farið skipulega yfir vísbendingar um menningarminjar á hverjum stað, þ.e. túnakort og örnefnaskrár. Að því loknu er leitað í beinum heimildum um fornleifar þ.e. eiginlegum fornleifaskýrslum.

Notagildi svæðisskráningar eru ákveðin takmörk sett og hún getur aldrei komið í staðin fyrir vettvangskonun (aðalskráningu). Í fyrsta lagi takmarkast svæðisskráning við þá flokka heimilda sem eru aðgengilegastir og gefa heildstæðasta mynd af menningarminjum á viðkomandi svæði. Er þar um að ræða jarðabækur, fornleifaskýrslur, örnefnaskrár og túnakort. Aðrar heimildir eins og t.d. ævisögur eða ferðasögur, sem oft geyma nákvæmar upplýsingar um húsaskipan og staðsetningu mannvirkja á 19. öld, eru ekki rannsakaðar skipulega á stigi svæðisskráningar þar sem nákvæmni og fjöldi slíkra upplýsinga er tilviljanakenndur og erfitt að hafa upp á þeim þegar stór svæði eru könnuð. Heimildir af þessu tagi eru hinsvegar kannaðar á stigi aðalskráningar. Í öðru lagi getur svæðisskráning ekki gefið nákvæmar upplýsingar um staðsetningu allra minjastaða og í þriðja lagi er ekki hægt að segja til um ástand eða afdrif allra minjastaða á grunni svæðisskráningar. Nákvæmra upplýsinga um þessi atriði er

ekki hægt að afla nema með vettvangsathugun, en á grunni svæðisskráningar má hinsvegar gefa grófa mynd af dreifingu og ástandi fornleifa á skráningarsvæðinu.

Jarðabækur. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* er helsta og ítarlegasta verk sinnar tegundar og grundvallarheimildarrit um sögu byggðar á Íslandi. Var samantektin yfir Saurbæjarsveit gerð árið 1704. Hér er stuðst við *Jarðatal Johnsens* frá 1847. Þar sem Sýslu- og sóknarlýsingar fyrir Dalasýslu voru ekki við hendina þegar skýrslugerð fór fram. Hins vegar má gera ráð fyrir að þar kunni að leysa heimildir sem þarf er að skoða. Í þessum ritum má oft má finna ýtarlegar upplýsingar um búsetu á viðkomandi jörðum. Saman gefa þessi rit allgóða mynd af dreifingu byggðar á skráningarsvæðinu. Með því að bera jarðabækurnar saman við jarða- og landamerkjaskjöl fæst einnig gróf mynd af þróun byggðar, skiptingu jarða og breytingum á eignarhaldsfyrirkomulagi. Þessar heimildir geta að jafnaði ekki um einstaka minjastaði, aðra en bæjarstæði og stöku sinnum selstöður, en heildstæðar upplýsingar um dreifingu byggðar eru grundvöllur fyrir túlkun flestra annarra minja, þ.e. þeirra sem orðið hafa til í sambandi við landbúnað, en það er þorri allra fornleifa.

Túnakort. Um 1920 voru gerðir uppdrættir í mælikvarðanum 1:2000 af túnnum svo til allra jarða á Íslandi. Kortin eru allmisjöfn að gerð enda eftir mismunandi mælingamenn. Öll sýna þau þó mörk túnanna og langoftast er staðsetning bæjarhúsa og útihúsa innan þeirra sýnd, en yfirleitt engin hús utan túns. Einnig er ritað á kortin hversu stór túnin voru í fermetrum og/eða dagsláttum, hversu stór hluti þeirra var þýfður þegar mælt var og hversu stórir matjurtagarðar voru.

Örnefnaskrár. Söfnun og skráning örnefna hófst á seinni hluta 19. aldar og þá fyrst og fremst í samhengi við skýringar fornrita. Það var hinsvegar ekki fyrr en eftir 1920 að skipuleg skráning allra örnefna á einstökum jörðum hófst að marki. Örnefnaskráning varð síðan eitt af aðalverkefnum Þjóðminjasafnsins en örnefnasafnið er nú í umsjá Örnefnastofnunar Íslands. Ekki eru til sérstakar örnefnaskrár yfir allar þær jarðir sem nefndar eru í jarðatalinu, örnefni og skrár yfir einstaka jörð eru í nokkrum tilfellum hluti af örnefnaskrá annarra jarða. Misjafnt er hversu nákvæmlega er getið um rústir í örnefnaskrá en sjaldgæft er að höfundar skrána láti alveg hjá líða að minnast á mannvirkjaleifar. Þar kemur auðvitað aðallega til að margar rústir bera nöfn og eru auk þess fastir punktar í landslaginu sem hægt er að miða við í lýsingum á landinu. Örnefnaskrár eru stærsta og heildstæðasta safn upplýsinga um fornminjar sem völ er á, en helstu

gallar þeirra eru, að ekki er hægt að treysta því að fullt samræmi sé á milli skráa, þar sem þær eru samdar af ólíku fólki á ólíkum tímum og höfundar þeirra eru oft of staðkunnugir þannig að lýsingar á landslagi geta verið illskiljanlegar þeim sem ekki þekkja til. Sjaldgæft er að fornleifum sé lýst að marki í örnefnaskrá, heldur er langoftast aðeins getið um þær í framhjáhlupi eða til skýringar.

Fornleifaskýrslur. Í lok 19. aldar var gert mikið átak á vegum Hins íslenska fornleifafélags í að kanna íslenska fornleifastaði, og voru það einkum staðir sem tengdust frásögnum fornrita sem þóttu athyglisverðir. Þó nokkuð er um fornleifaskýrslur frá lokum 19.aldar um Saurbæjarhrepp. Hér á eftir verður rakið í örstuttu máli hvaða minja á skráningarsvæðinu er getið í þeim skýrslum.

Það má því segja að jarðabækur og skyldar heimildir gefi rammann utan um skráningu menningarminja, en þorri upplýsinga um einstaka staði kemur úr örnefnaskrá og af túnakortum. Á svæðum þar sem aðalskráning (vettvangsathugun) hefur ekki farið fram eru fornleifaskýrslur aðeins til um örfáa staði, og yfirleitt um staði sem á einhvern hátt hafa þótt sérstakir. Mjög sjaldgæft er að til séu nákvæmar lýsingar á minjum um landbúnaðarstörf og daglegt líf seinni alda.

2. Fornleifarannsóknir á svæðinu

Dalasýsla á sér mikla sögu allt frá upphafi landnáms, er hún sögusvið margra Íslendingasagna auk þess sem mikilsverðir atburðir í Sturlungu áttu sér þar stað. Þegar athuganir á fornum minjum hófust fyrir alvöru á 19.öld lá því beinast við að kanna hvað hæft væri í frásögnum hinna fornu rita.

Páll Gunnarsson prestur í Saurbæjarþingum gerði fornleifaskýrslu árið 1817 um þær minjar sem hann taldi markverðar í sókninni. Er skýrsla hans á latínu. Nefndi hann þar m.a. Skipból sem hann taldi haug og vitnar í staðkunna menn sem töldu að nærri Fagradalsá, þar sem hún fellur til sjávar, sæjust enn minjar um grafir manna sem féllu í bardaga sem háður var á milli Steinúlfs lága og Gull-Þóris. Einnig nefndi hann Grástein, hugsanlega Grettistak; Goðahól í landi Bessatungu og leifar af rústum í nálægð hans, næstum kringlóttar að lögun og sneru dyr til norðurs.¹ Fleiri gripi nefndi sr. Páll, tengdust þeir kirkjunni á Staðarhóli, svo sem fjöl, sem áður var yfir kórðyrum kirkjunnar, en var glötuð og tvær skemmdar klukkur tvær í kirkjunni, með áletrunum M D R I H. Gaf í skyn að þær væru úr kaþólskri tíð. Einnig sagði sr. Páll frá lítilli krossfestingarmynd sem var í bænhúsinu í Fagradal.²

Sigurður Vigfússon fór um rannsóknarferð um Breiðafjarðardali, í Þórsnesþing og um hina nyrðri strönd, Skarðsströnd sumarið 1881. Skoðaði hann dysjarnar á Fagradalseyri þar sem sagt er að Þórarinn, Gull-Þórir og Steinólfur hafa háð bardaga. Þar eiga að vera dysjar þeirra manna sem féllu í átökunum.

„Þessar dysjar eru á eyrinni fyrir innan Fagradalsós, rétt fyrir utan naustin í Innra Fagradal. Dysjarnar eru fjórar í röð hver út frá annarri; snúa nær í norðr og suðr; þó hallar þeim heldr til austrs og vestrs. Þrjár af þessum dysjum eru með lægð ofan í, þær eru aflangar; ein er óglöggust enn er þó lík í lögun; dysjarnar hafa verið miklu fleiri, eftir því sem áður er sagt, enn hafa smábrotað af, þvíáð þær eru rétt niðr á bakkanum, þar sem fjaran byrjar.“³

Sigurður gróf niður á eina þeirra, en steinar líkt og hleðsla voru umhverfis hana. Kom hann ofan á svarta og fitukennd mold, sums staðar grænleita en að sumu leyti rauðleita af ryði. Sumt taldi hann beinamold með hvítum ögnum. Taldi hann að líkið hefði legið frá norðri til suðurs. Utan til í dysinni fann Sigurður litla spennur úr beini, neglda á leður. Var hún nokkuð heilleg, hálfhringlótt í endana og í hana grafin

¹ Páll Gunnarsson; „Saurbæjarþing.“ Bls. 387

² Páll Gunnarsson: „Saurbæjarþing.“ Bls. 386-388.

³ Sigurður Vigfússon: „Rannsókn í Breiðafjarðardölum og í Þórsnesþingi og um hina nyrðri strönd 1881.“ Bls. 64.

hnútarós.. Í Fagradal skoðaði Sigurður jafnframt kringlótt tóft, er hann uppástóð að væri hoftóft, en ofan á hana hafði verið byggð lambhúshlaða.⁴ Í för sinni leitaði Sigurður einnig að Knúststöðum, sem hann taldi vera í Tjaldaneshlíð. Taldi hann víst að bærinn hafi verið í Byrgismýri, þar sem sumarið 1881 var fjárbyrgi. Einnig mældi hann tóft, sem nefnd var hoftóft, í Bessatungu en gat ekki rannsakað hana að öðru leyti.⁵ Í ritgerð sinni gerir Sigurður einnig grein fyrir Orrustuhólma, er hann sagði vera fremsta hólmann í ósunum fyrir innan Tjaldanes.⁶

Brynjólfur Jónsson skoðaði einnig tóftina í Bessatungu sumarið 1896. Var húin á ávölum hól, austan til í túninum, neðst. Gerði hann uppdrátt af tóftinni. Jafnframt skoðaði hann stein sem stóð neðan undir hólnum, sem kallaður var Blótsteinn.⁷ Matthías Þórðarson getur um tóftina í Bessatungu í *Árbók hins íslenska fornleifafélags* árið 1924.⁸

Brynjólfur Jónsson var á ferð í Saurbæjarhreppi 1898 og mældi þá beinta hoftóft tá Bjarnarstöðum. Önnur rúst var fáum föðmum austan við hoftóftina og virtist hún nýlegri, sett saman úr þremur smátóftum.⁹ Hoftóftin sem Brynjólfur kannaði var friðlýst árið 1931.¹⁰

Þótt Kålund hafi ekki gert eiginlega fornleifarannsóknir á ferð sinni um Dalasýslu undir lok 19. aldar þá verður honum tíðrætt um atburði Íslendingasagna þegar hann nefnir helstu sögustaði sveitarinnar og nefnir hann staði þar sem enn má sjá tóftir og minjar um mannarleifar. Nefnir hann m.a. Staðarhól en sá bær var höfuðból og talinn ein af mestu jörðum á Vesturlandi. Er hans getið víða í Sturlungu enda bjuggu þar Þorgils Oddsson í Þorgils sögu og Hafliða og Sturla Þórðarson, sem jarðaður var við kirkjuna á Staðarhóli.¹¹ Staðarhóls-Páll náði staðnum af Skálholtskirkju og bjó þar um nokkurra ára skeið.¹²

⁴ Sigurður Vigfússon: „Rannsókn í Breiðafjarðardölum og í Þórsnesþingi og um hina nyrðri strönd 1881.” Bls. 63-64.

⁵ Sigurður Vigfússon: „Rannsókn í Breiðafjarðardölum og í Þórsnesþingi...” Bls. 65-67.

⁶ Sigurður Vigfússon: Rannsókn í Breiðafjarðardölum og í Þórsnesþingi...” Bls. 66.

⁷ Brynjólfur Jónsson: „Rannsókn í Mýra- Hnappadal- og Snæfellsnessýslum sumarið 1896.” Bls. 15-16.

⁸ Matthías Þórðarson: „Smávegis. Um staði og fornminjar.” Bls. 43.

⁹ Brynjólfur Jónsson: „Rannsókn í Barðastrandasýslu sumarið 1889. Viðaukar.” Bls. 16-17.

¹⁰ **Fornleifaskrá:** Fornleifaskrá. Skrá um friðlýstar fornleifar.

¹¹ Kålund, Kristin: Íslenzkir sögustaðir. Vestfirðingafjórðungur II. Bls. 121.

¹² Þorsteinn Þorsteinsson: „Dalasýsla.” Bls. 100.

3. Helstu tegundir menningarminja og ástand þeirra

Alls hafa verið skráðar 617 fornleifar á 30 jörðum, sem gerir tæplega 21 minjastað á jörð að meðaltali. Við skráningu minja er notast við tvenns konar flokkun. Í fyrsta lagi er flokkað eftir eðli fornleifanna, en með því er reynt að greina á milli hvort á staðnum sé mannvirki, hvort aðeins er vísbending um að mannvirki sé eða hafi verið þar, hvort um er að ræða stað sem tengist þjóðsögum eða markverðum atburðum eða náttúruminjar, sem hafa menningarsögulegt gildi. Innan hvers flokks er síðan reynt að greina frekar eftir gerð. Flokkun af þessu tagi kemur ekki nema að takmörkuðu gagni við svæðisskráningu, vegna þess að þær heimildir sem stuðst er við eru yfirleitt ekki svo nákvæmar að hægt sé að sjá hvort mannvirki er enn á þeim stað sem lýst er, eða hvort mannvirki hefur nokkurn tíma verið á minjastaðnum. Þessi flokkun kemur því fyrst verulega að gagni eftir að farið er á vettvang.

Tegundir fornleifa á skráningarsvæðinu eru skráðar hér að neðan.

álagablettir	2	sögurstaður	7
áletrun	1	tóft	5
bæjarhólar	30	varða	10
dysjar	2	þjóðsögur	2
heimild	373	örnefni	182
kirkjugarður	3	óskilgreint	1

Víða var hægt að greina hlutverk þeirra staða sem skráðir voru og eru þau sýnd í eftirfarandi töflu.

Búsetuminjar		Aðrar minjar	
bústaðir	35	eyktarmörk	2
býli	43	refagildrur	1
Minjar um jarðrækt		Aðrar búsetuminjar	
áveitur	8	brunnar	4
kálgarður	20	þvottastaðir	1

akrar	1	vatnsból	4
tún	8	rauðablástur	1
Búnaðaminjar innan túns		Útgerðarminjar	
útihús (ótilgreind)	76	hjallar	7
fjárhús	4	naust	3
fjárskýli	1	sjóbúð	1
lambhús	2	lendingar	1
hesthús	7	uppsátur	2
fjós	11	Samgönguminjar	
túngarðar	9	áfangastaðir	1
skemmur	4	leiðir	62
hlaða	2	vöð	14
heygarðar	2	brýr	9
heystæði	2	traðir	8
smiðjur	4	Samkomuminjar	
eldhús	1	þingstaðir	3
öskuhaugar	2	leikvellir	1
Búnaðarminjar utan túns		aftökustaður	1
stekkir	34	Þjóðsögustaðir	
sel	18	tröll	1
býli/seli	1	huldufólksbústaðir	9
mógrafir	17	draugar	7
réttir	8		
kvíar	14		
nátthagar	8		
geitakofi	2		
torfristustaðir	10		
kolagrafir	2		
varnargarðar	3		
vörslugarðar	3		
Kirkjur og legstaðir			
legstaðir	9		
kirkjur	5		
hálfkirkja	4		
bænhús	1		

Bæjarhólar og bæjarstæði

Yfirleitt hafa bæir staðið á sama stað öldum saman, jafnvel allt frá landnámsöld til þessarar og hafa þá myndast bæjarhólar sem eru samsettir úr byggingaleifum og mannvistarlögum. Í bæjarhólum er mestra og fjölbreytilegastra fornminja að vænta. Í þeim er geymd saga daglegs lífs kynslóðar á kynslóð ofan og í þeim er

flesta forngripi að finna. Bæjarhólar eru því langmikilvægasta tegund fornleifastaða og brýnt að koma í veg fyrir að þeir verði eyðileggingu að bráð. Vandinn við bæjarhóla er, að í meirihluta tilfella er enn búið á þeim og víða hafa steypuhús með djúpum kjöllum verið byggð á þeim og skemmt þá að meira eða minna leyti. Þar sem enn er búið á bæjarhólum er hæpið að réttlætanlegt sé eða raunhæft að friða þá fyrir frekara raski, en skemmdir bæjarhólar geta þó verið markverð rannsóknarefni og er mikilvægt að reynt verið að finna leiðir til að fylgjast með framkvæmdum á þeim, enda skýrt í lögum að ekki megi raska þeim. Mikilverðastir eru þó bæjarhólar, sem ekki hefur verið byggt á eða orðið fyrir raski. Sjaldnast er hægt að komast að því hvort bæjarhólar eru óskemmdir eður ei, nema við vettvangsathugun, en oftast er til upplýsingar um hvort bæjarhús hafi verið flutt og má ganga útfrá því, að þar sem hús hafa ekki verið flutt séu bæjarhólar minna eða meira raskaðir.

Fyrir utan bæjarhóla á býlum sem verið hafa í byggð fram á þessa öld eru nokkirir staðir þar sem byggð hefur annaðhvort varað í stuttan tíma eða þar sem hjáleigur eða afbýli hafa lagst í eyði. Frá sjónarmiði fornleifafræðinnar eru staðir af þessu tagi ekki síður mikilvægir en bæjarhólar á lögbýlum, því oft er meira eftir af byggingum í kringum bæjarhólinn, þ.e. útihúsum og görðum. Slíkir staðir hafa einnig meira kynningargildi því á þeim getur verið auðvelt að átta sig á legu og afstöðu bygginga en bæjarhólar eru oftast ekki annað en ólögulegir hólar, margir huldir sjónum af byggingum og uppfyllingum. Nokkrir slíkir staðir eru á skráningarsvæðinu, mun þar vera eitthvað um fornleifa sem gætu nýst vel til kynningar á sögu svæðisins en það mun skýrast betur við aðalskráningu.

Útihús

Fyrir utan bæjarhúsin sjálf voru peningshús helstu byggingar á hverri jörð. Í Saurbæjarsveit eru skráð 76 óskilgreind útihús. Eins og víðast á Íslandi voru útihús dreifð um túnin. Flest slík hús voru fyrir sauðfé, en einnig hefur verið nokkuð af hesthúsum og fjósum en lítið af lambhúsum. Þar sem fjós eru almennt ekki skráð sem sérstakar byggingar hafa þau sennilega verið hluti af bæjarhúsum. Hins vegar má sjá 11 fjós skráð í Saurbæjarhreppi sem er þó nokkuð ef miðað er við aðra hreppa. Einnig eru víða smiðjur og skemmur taldar hluti af bæjarhúsum en í á skráningarsvæðinu voru 4 smiðjur og 4 skemmur merktar sérstaklega.

Ef tekið er mið af heimildum um fjárhús, fjós, hesthús, lambhús, skemmur, hlöður, útihús og smiðjur og þeim deilt niður á jarðirnar kemur í ljós að meðaltali má ætla að ríflega 3,5 útihús hafi verið á hverri jörð. Til samanburðar má geta þess að það voru milli 4 og 5 útihús á hverri jörð í landbúnaðarhéruðunum Borgarfirði, Eyjafirði og Fnjóskadal.

Útihús virðast oftast hafa staðið á sömu stöðum um aldir og hafa á slíkum stöðum myndast litlir rústahólar. Fyrir einni öld síðan voru langflestar byggingar á Íslandi peningshús, en þeim hefur fækkað meira síðan en nokkurri annarri tegund mannvirkja. Ástæðan er fyrst og fremst túnrækt með stórvirkum vinnuvélum og einnig hafa yngri peningshús úr steypu víða verið byggð ofan á eldri útihúsarústum.

Hlöður urðu ekki algengar á Íslandi fyrr en undir lok 19. aldar eða í byrjun þeirrar 20. og munu hey víðast hafa verið geymd í stæðum eða gryfjum við útihús, þótt ekki séu glöggar heimildir um þetta. Í hreppnum eru skráðar 2 hlöður, 2 heygarðar og 3 heystæði. Eitt eldhús er nefnt sem sérstök bygging.

Tún, garðar og akrar

Á fyrri hluta 19. aldar voru tún almennt ekki girt á Íslandi og virðist svo hafa verið um allnokkrar aldir. Á 19. öld var rekinn áróður fyrir túngarðshleðslum. Í Saurbæ eru 10 túngarðar eru skráðir og 3 vörslugarðar. Oft er ekki hægt að greina hvort garðar þessir eru fornir, en líklegast verður að telja að flestir séu þeir frá 19. öld. Auk eiginlegra tún- og vörslugarða sem gerðir voru til að hlífa túnnum við ágangi kvikfjár voru sumstaðar byggðir sérstakir garðar, til að verja tún og hús fyrir skriðuföllum og flóðum. Á skráningarsvæðinu er 3 varnargarðar tilgreindir. Það vekur athygli í skránni að kálgarðar eru taldir 20.

Á undanförnum árum hafa orðið hraðar framfarir á sviði fornleifavísinda og hafa menn m.a. þróað aðferðir sem byggja á efnagreiningum á jarðvegi og geta með því móti sagt til um ræktun túna og áburðarnotkun til forna. Til þess að hægt sé að beita slíkum aðferðum verða túnin að vera óskemmd af vinnuvélum og helst má tilbúinn áburður ekki hafa verið borin á þau. Slík tún gætu leynst á einhverjum af eyðibýlunum í hreppnum. Einn akur er skráður en óvíst hvort nokkrar minjar eru eftir af honum.

Kvíar og stekkir

Á flestum stöðum landsins lögðust fráfærur af um og upp úr aldamótunum 1900. Skráðir stekkir á svæðinu eru 35 og telst það nokkuð. Stekkir virðast yfirleitt vera einfaldar girðingar eða tóftir með litlu hólfi (lambakró) á einni hlið eða við annan enda. Sumstaðar hafa myndast litlir túnblettir í kringum stekki, sem voru slegnir.

Kvíar voru yfirleitt mun nær bæ en stekkirnir og oft beinlínis í túnjaðri. Ekki hafa það alltaf verið hlaðnar kvíar, heldur aðeins ákveðinn staður þar sem ær voru mjaltaðar og sumstaðar voru færirkvíar notaðar, sérstaklega þegar komið var fram á 20. öld. 14 kvíar eru skráðar í Saurbæ, en ekki virðist sem kvíar hafi verið á hverjum bæ. Líklegasta ástæðan fyrir því að þeirra er ekki getið á öllum jörðum er sú að færirkvíar voru mikið algengari í seinni tíð og hafa sennilega ekki staðið á sama stað nema nokkur ár í einu. Örnefni hafa því ekki náð að festast við staðinn og því ekki nefnd í örnefnaskrá.

Aðrar minjar sem tengjast mjaltaám eru smalakofar. Enginn slíkur er skráður í Saurbæjarhreppi. Hins vegar vekur athygli að 2 geitakofar eru nefndir í örnefnaskrá svæðisins. Geitur voru ekki algengar á landinu á síðari öldum.

Beitarhús og sel

Beitarhús voru stundum reist á tóftum gamalla býla og selja svo segja má að hlutverk sumra tóftanna hafi verið margþætt í aldanna rás. Ekkert beitarhús er skráð í hreppnum. Hins vegar eru 18 sel skráð á svæðinu og eitt býli/sel. Þess er sjaldnast getið hve lengi haft var í seli en seljabúskapur var víða að hverfa snemma á 19. öld. Seljarústir eru yfirleitt skráðar á stærri jörðum, kirkjujörðum og stærri býlum, sem eiga land til fjalla eða afréttarlanda

Mörg rannsóknarefni eru enn óleyst varðandi seljabúskap. Ekki hefur enn verið ráðið fram úr hvernig greina megí muninn á selbyggingum og byggingum þar sem búið var allt árið og er það eitt af mikilvægari verkefnum íslenskrar fornleifafræði. Sömuleiðis er lítið sem ekkert vitað um mismunandi tegundir af seljabúskap.

Engjar og áveitur

Fram á þessa öld var stór hluti heyafla hveirrar jarðar fenginn á engjum. Af örnefnaskrá sést að menn hafa oft leitað langt eftir örlitlum heytuggureytingi og móar hafa verið slegnir þar sem nú sprettur lítið sem ekkert gras. Bestu engjarnar

voru flæðiengjar þar sem vatn flæddi yfir öðru hvoru. Þar sem flæðiengjar voru ekki frá náttúrunnar hendi var vatni víða veitt á móa og mýrar. Algengt var að veita bæjarlækjum á svæði utan við tún og gætu á nokkrum stöðum enn sést merki um stíflur og veituskurði sem byggðir voru í þessum tilgangi. 8 áveitur eru nefndar í Saurbæ. Flestir veitugarðar eru byggðir í votlendi og sökka því fljótt og hverfa ef þeim er ekki haldið við. Einstaka áveituskurðir og stíflugarðar teljast kannski ekki merkileg mannvirki, en þau eru þó minjar um tegund af jarðrækt sem fæstir af yngri kynslóðinni hafa hugmynd um eða skynbragð á, og er því nauðsynlegt að koma í veg fyrir að öll veitumannvirki hverfi.

Útgerðarminjar og veiðiminjar

Lítið fer fyrir útgerðar- og veiðiminjum í hreppnum og virðist sjósókn ekki hafa verið mikil á svæðinu, þrátt fyrir nálægð við Breiðafjörðinn. Á svæðinu eru skráð 2 uppsátur, 3 naust en einungis ein lending. Einnig er nefnd 1 sjóbúð en engar verbúðir. Þar sem sveitin liggur innarlega í Breiðafirði, í kverkinni við Vestfjarðakjálkann má ætla að langt hafi verið á fengsæl fiskimið. Styður þessi niðurstaða það að hér sé fyrst og fremt um landbúnaðarhérað að ræða.

Minjar um samkomur og þinghald

Þingstaðir voru 3 skráðir í Saurbæ. Voru þeir í Tjaldnesi "Niður við sjóinn, fyrir neðan hjallana, eru tvær eyrar, sléttar, sem heita Stóra- og Litla- [020] Þingeyri. Ekki veit ég neitt sögulegt við þessar eyrar, þó að nafnið bendi til, að fornmenn muni hafa haft þar einhvern samkomustað," segir í örnefnaskrá. "Fáum metrum fyrir sunnan gamla Fjósakotsbæinn stóð þinghús Saurbæinga, þar til það var flutt á Kirkjuhvol. Stendur húsatóftin enn og er kölluð Þinghús," segir í örnefnaskrá. Sigurður Vigfússon nefnir staðinn einnig eins og kemur fram fyrr í skýrslunni.¹³

Kuml og kirkjugarðar

Engin kuml eru þekkt á skráningarsvæðinu. Oft eru fornmannahaugar náttúrumyndanir, en á öðrum stöðum gæti hafa geymst þekking um mannabeinafundi eða gripa. Hins vegar eru meintir haugar í hreppnum, m.a. í

¹³ Sigurður Vigfússon: „Rannsókn í Breiðafjarðardölum og í Þórsnesþingi...“ Bls. 65.; Ö-Tjaldanes.

Bessatungu og Bjarnarstöðum. Greftrað hefur verið í kirkjugörðum þar sem voru sóknarkirkjur og útkirkjur og jafnvel einnig við bænhús, en kirkjur og bænhús voru miklu algengari á miðöldum en seinna varð. Athyglisvert er að 5 kirkjur eru skráðar í hreppnum, að Staðarhóli, höfuðbólinu sjálfu, á Hvoli, Tjaldanesi og Bessatungu. . Einnig er hálfkirkjur 4, í Fagradal innri, í Ólafsdal, Stórholti og í Brekku. bænhús eitt og legstaðir 9. Til legstaðanna teljast Goðhóll, þar sem Bessi er sagður heygður. Einnig er Prestabúfa nefnd en þar mun prestur hafa orðið úti. er hún á milli Þurraness og Kirkjuhóls.

Samgönguminjar

Brýr eru skráðar 9 og vöð 14. Skráðar leiðir voru 62. Bæði liggja þær innan héraðsins og einnig um skörð upp úr firðinum yfir í nágrannabyggðir. Má telja ljóst að sá fjöldi leiða sem skráður er innan jarða gefi ekki raunsæja mynd, því margar þeirra hafa sennilega legið milli jarða þó þess sé ekki getið í heimildum og því munu hlutföllin sennilega breytast þó nokkuð við aðalskráningu. Hins vegar má draga þá ályktun af fjölda leiða, að héraðið er miðsvæðis, um það liggja leiðir yfir á Vestfjarðakjálkann, hvort heldur sem farið er í vesturátt yfir í Barðastrandasýslur eða yfir á Strandir. Bendir Þorsteinn Þorsteinsson m.a. á þetta í umfjöllun sinni um Dalasýslu, Gilsfjörð, í Árbók Ferðafélags Íslands 1947, þar sem hann nefnir leiðina yfir Snartartunguheiði yfir í Bitrufjarðarbotn, leið sem Gilsfirðingar fóru iðulega yfir að Borðeyri, og veginn um Krossdal yfir í Bitru.¹⁴

¹⁴ Þorsteinn Þorsteinsson: „Dalasýsla.” Bls. 110.

4. Verndun og kynning minja á skráningarsvæðinu

Eins og þegar hefur verið minnst á, þá eru líkur á að meirihluti fornleifa innan túna á skráningarsvæðinu hafi verið eyðilagður á 20. öld og að nú sjáist aðeins brot þeirra rústa sem áður voru til, helst inn til dala þar sem lítið hefur verið búið á 20. öldinni. Skilvirk minjavernd verður að byggja á vettvangsathugunum en benda má á nokkur atriði sem vert er að hafa í huga við áætlanagerð og skipulag byggðar.

Flestar fornleifarnar er að finna á gömlum bæjarstæðum sem oftast en ekki er enn búið á. Mikilvægt er að reynt verði að takmarka framkvæmdir á slíkum stöðum og fylgjast vel með því raski sem nauðsynlegt er.

Dregið hefur úr framkvæmdum í landbúnaði á undanförunum árum og stafar því þeim tóftum sem enn eru sýnilegar ekki jafnmikil hættu og áður af nýbyggingum, framræslu og túnasléttun. Mikill hluti slíkra tófta eru stekkir, beitarhús, eyðikot og sel og hafa margar þeirra kynningargildi. Brýnt er að komið verði í veg fyrir frekari eyðileggingu slíkra minja. Auk vegagerðar og línulagna stafar fornleifum nú helst hættu af skógrækt og aukinni sumarbústaðabyggð auk þess sem nýbyggingar og framkvæmdir ógna fornleifum. Aukin skógrækt er vaxandi áhyggjuefni fyrir minjavernd á Íslandi og brýnt er að fundnar verða leiðir til að koma í veg fyrir að fornleifar spillist af völdum skógræktar.

Skógur eyðileggur hinsvegar fornleifar ekki á sama hátt og skurðgröfur. Rætur trjáa sprengja vegghleðslur og afmynda rústir þannig að erfitt verður að átta sig á þeim á yfirborði eða kanna þær með uppgrefti. Það er þó ekkert sem segir að hagsmunir skógræktar og minjavörslu geti ekki farið saman. Fornleifar þekja aðeins brotabrot af heildarflatamáli mögulegs skógræktarlands og ætti að vera auðvelt að sneiða hjá þeim. Slíkt krefst þess aðeins að fornleifastaðir séu þekktir og að skógurinn sé hirtur þannig að hann sái sér ekki sjálfur í tóftir á auðum svæðum.

Byggingar sumarbústaða geta valdið miklu alvarlegri spjöllum á fornleifum ef ekki er farið að með gát. Þar gildir hinsvegar það sama og með skógrækt. Ef fornleifastaðir eru þekktir á að vera auðvelt að sneiða hjá þeim. Augljóst er að með lágmarkskynningu og viðhaldi geta fornleifastaðir aukið útivistargildi sumarbústaðalanda og því réttara að líta svo á að fornleifar auki verðmæti þeirra, frekar en að þær standi í vegi fyrir framkvæmdum.

Ekki verður tekið tillit til fornleifa á skógræktarsvæðum, sumarbústaðalöndum eða þar sem aðrar framkvæmdir eiga sér stað nema fornleifastaðir hafi verið rannsakaðir á vettvangi og staðsetning þeirra færð inn á kort. Það er brýnt að gerðar séu vettvangsathuganir á fornleifum á svæðinu.

Athyglisverðir minjastaðir eru á skráningasvæðinu og ljóst að miklu fleiri munu koma fram í dagsljósið við vettvangsathugun. Gera má ráð fyrir að mikið af stöðum sé í hættu og því brýnt að skrá fornleifar á vettvangi svo hægt sé að gera yfirlit um þá. Nú þegar eru tvær friðlýstar minjar í Saurbæ. Tóftin í Bessatungu var friðlýst árið 1931 og er á skrá um friðlýstingar minjar Fornleifaverndar.¹⁵

Má strax sjá nokkurn fjölda staða á svæðinu sem hægt væri að nýta til kynningar, til að efla útivist og ferðapjónustu, ekki síður en til að stunda rannsóknir. Þetta á við um öll svæði, sem skipulögð eru til útivistar og sjálfsagt er að reyna að nýta þær auðlindir sem fyrir eru og fornleifastaðir geta verið afar upplýsandi fyrir ferðamenn, jafnt innlenda sem útlenda. Svæðið á sér langa og viðburðaríka sögu eins og fram hefur komið, um það vitnar fjöldi ritaðar heimildir, allt frá miðöldum. Sögusvið Laxdælu, Gull-Þóris sögu, Þorskfirðinga sögu og Kormáks sögu berst um Saurbæ, auk þess sem sveitin kemur mikið við sögu í Sturlungu. Til þess að nýta sögu svæðisins og styrkja miðlun hennar, þarf ekki annað en að skrá minjar á vettvangi, merkja þá, svo fólk viti hvert eigi að fara, og gera upplýsingar um hlutverk og gildi minjanna aðgengilegt á einn eða annan hátt, t.d. með prentuðum bæklingum eða skiltum á staðnum. Við aðalskráningu væri auðvelt að tengja saman útivist og kynningu á fornleifum og menningarsögu þessa svæðis.

¹⁵ **Fornleifaskrá:** *Fornleifaskrá. Skrá um friðlýstar fornleifar.*

5. Heimildaskrá:

Brynjólfur Jónsson: „Rannsókn í Mýra- Hnappadals- og Snæfellsnessýslum sumarið 1896.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags*. Rvk, 1897. Bls. 15-16.

Brynjólfur Jónsson: „Rannsókn í Barðastrandasýslu sumarið 1899. Viðaukar.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags*. 1899. Rvk, 1899. Bls. 16-17.

DI: *Diplomatarium Islanicum eða Íslenzkt fornbréfasafn I-XVI*. 1857-1972. Kaupmannahöfn/Reykjavík.

Fornleifaskrá: *Fornleifaskrá. Skrá um friðlýstar fornleifar*. Ágúst Ólafur Georgsson tók saman. Fornleifanefnd – Þjóðminjasafn Íslands. 1990.

ÍF I: „Landnáma” *Íslenzk fornrit I*. Rvk, 1958.

ÍF V: „Laxdæla saga” *Íslenzk fornrit V*. Rvk, 1935.

JJ: Johnsen, J: *Jarðatal á Íslandi*. Kaupmannahöfn, 1847.

JÁM VI: Árni Magnússon og Páll Vídalín. *Jarðabók. Dala- og Barðastrandasýsla*. VI. Rvk, 1983.

KK: Kålund, Kristian: *Íslenzkir sögustaðir. Vestfirðingafjórðungur II*. Rvk, 1985.

Matthías Þórðarson: „Smávegis. Um staði og fornminjar.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1924. Rvk, 1924. Bls. 42-58.

Morgunblaðið, sunnudagur 22. marz, 1970. Bls.7

Páll Gunnarsson: „Saurbæjarþing.” *Frásögur um fornaldarleifar 1817-1823*. Síðari hluti. Sveinbjörn Rafnsson bjó til prentunar. Rvk, 1983.

Sigurður Vigfússon: „Rannsókn í Breiðafjarðardölum og í Þórsnesþingi og um hina nyrðri strönd 1881.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1882. Rvk, 1882. Bls. 60-105.

Sturlunga I-II. Ritstjóri Örnólfur Thorsson. Rvk, 1988.

Þorsteinn Þorsteinsson: „Dalasýsla.” *Árbók Ferðafélags Íslands* 1947. Rvk, 1947.

Túnakort Saurbæjarhrepps. Þjóðskjalasafn Íslands 1887.

Túnakort Saurbæjarhrepps. Þjóðskjalasafn Íslands 1888.

Túnakort Saurbæjarhrepps. Þjóðskjalasafn Íslands 1905.

Túnakort Saurbæjarhrepps. Þjóðskjalasafn Íslands 1918.

Ö-Belgsdalur: Örnefnaskrá Belgsdals. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Bersatunga ath. og viðb.: Örnefnaskrá Bessatúngu (Bersatungu). Athugasemdir og viðbætur. Brynjúlfur Sæmundsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Bessatunga a: Örnefnaskrá Bessatungu. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Bessatunga b: Örnefnaskrá Bessatungu. Ólafur Skagfjörð skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Bjarnastaðir: Örnefnaskrá Bjarnastaða. Ólafur Skagfjörð skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Bjarnastaðir aths. og viðb.: Athugasemdir og viðbætur við örnefnaskrá Bjarnastaða. Reynir Guðbjartsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Efri-Brunná: Örnefnaskrá Efri Brunnár. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Fagradalstunga: Örnefnaskrá Fagradalstungu. Þórólfur Guðjónsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Fagridalur innri: Örnefnaskrá Fagradals innri. Sigurður Þórólfsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hvammsdalskot: Örnefnaskrá Hvammsdalskots. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hvammsdalur: Örnefnaskrá Hvammsdals. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hvítidalur: Örnefnaskrá Hvítadals. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hvoll: Örnefnaskrá Hvals. Ólafur Skagfjörð skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hvolisland ath. og viðb.: Örnefnaskrá Hvolislands á Svínadal. Athugasemdir og viðbætur. Brynjúlfur Sæmundsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hvolisland: Örnefnaskrá Hvolislands á Svínadal. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Kjarlaksvellir: Örnefnaskrá Kjarlaksvallar. Jónína Hafsteinsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Kleifar ath. og viðb.: Örnefnaskrá Kleifa. Athugasemdir og viðbætur. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Kleifar: Örnefnaskrá Kleifa. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Kverngrjót: Örnefnaskrá Kverngrjóts (Kveingrjóts). Ólafur Skagfjörð skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Litli-Múli: Örnefnaskrá Efri (Litla)-Múla. Sigríður Jóhannsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Máskelda ath. og viðb.: Örnefnaskrá Márskeldu. Athugasemdir og viðbætur. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Máskelda: Örnefnaskrá Márskeldu. Guðmundur Blöndal skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Mikligarður ath. og viðb.: Örnefnaskrá Miklagarðs. Athugasemdir og viðbætur. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Mikligarður: Örnefnaskrá Miklagarðs. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Neðri-Brekka: Örnefnaskrá Neðri Brekku. Ólafur Skagfjörð skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Neðri-Brunná: Örnefnaskrá Neðri Brunnár. Guðmundur Blöndal skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ólafsdalur ath. og viðb.: Örnefnaskrá Ólafsdals. Athugasemdir og viðbætur. Skráningarmaður óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ólafsdalur: Örnefnaskrá Ólafsdals. Samúel Eggertsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ós: Örnefnaskrá Óss. Skrásetjar óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Saurhóll ath. og viðb.I: Örnefnaskrá Saurhóls. Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Saurhóll ath. og viðb.II: Örnefnaskrá Saurhóls. Athugasemdir og viðbætur. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Saurhóll ath. og viðb.III: Örnefnaskrá Saurhóls. Athugasemdir og viðbætur. Skráningarmaður óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Saurhóll: Örnefnaskrá Saurhóls. Magnús Árnason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Staðarhóll ath. og viðb.: Örnefnaskrá Staðarhóls. Athugasemdir og viðbætur. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Staðarhóll: Örnefnaskrá Staðarhóls. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Stóra-og Litla-Holt ath. og viðb.: Örnefnaskrá Stóra-og Litla-Holts. Athugasemdir og viðbætur. Brynjúlfur Sæmundsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Stóra-og Litla-Holt ath. og viðb.I: Örnefnaskrá Stóra-og Litla-Holts. Athugasemdir og viðbætur. Kristján Eldjárn skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Stóra-og Litla-Holt ath. og viðb.II: Örnefnaskrá Stóra-og Litla-Holts. Athugasemdir og viðbætur. Sigríður Jóhannsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Stóra-og Litla-Holt: Örnefnaskrá Stóra-og Litla-Holts. Guðmundur Blöndal skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Stóri-Múli ath. og viðb.I: Örnefnaskrá Stóra (Neðri)-Múla. Athugasemdir og viðbætur. Ólafur Skagfjörð skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Stóri-Múli ath. og viðb.II: Örnefnaskrá Stóra (Neðri)-Múla. Athugasemdir og viðbætur. Brynjúlfur Sæmundsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Stóri-Múli: Örnefnaskrá Stóra (Neðri)-Múla. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Tjaldanes ath. og viðb.I: Örnefnaskrá Tjaldaness. Athugasemdir og viðbætur. Magnús Árnason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Tjaldanes ath. og viðb.II: Örnefnaskrá Tjaldaness. Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Tjaldanes: Örnefnaskrá Tjaldaness. Guðmundur Blöndal skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Þurranes: Örnefnaskrá Þurraness. Ólafur Skagfjörð skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Þverdalur: Örnefnaskrá Þverdals. Ólafur Skagfjörð skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Þverfell: Örnefnaskrá Þverfells. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.